

# نقش و کلا نترن کد خدایان

در مدیریت شهر و روستا

شهر  
صلوات



مؤلف : لطف الله احتشامی

دانشگاه امام صادق علیه السلام  
دفتر نشر معارف اسلامی و نشریات  
کتابخانه مدیریت اسلامی



نقش

# کلانتران و کدخدایان

در مدیریت شهر و روستا  
از دوره صفویه تا انقلاب اسلامی

مؤلف: لطف الله احتشامی  
ویراستار: سید محمد نظام الدین

شیر  
ص ۲۱

انتشارات مجسمه قائم  
۱۳۸۴

احتشامی، لطف الله، ۱۳۳۰ -

نقش کلانتران و کدخدایان در مدیریت شهر و روستا "از دوره صفویه تا انقلاب اسلامی" / لطف الله احتشامی. -- اصفهان: مهر قائم، ۱۳۸۴.  
۲۲۴ ص.  
ISBN: 964-7331-44-4

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیپا.

واژه نامه.

کتابنامه: ص. ۲۲۱.

نمایه.

۱. سازمان های دولتی محلی -- ایران -- مدیریت -- تاریخ.

الف. عنوان.

ن ۳ الف / JS۷۸ ۳۵۲ / ۱۴۰۹۵۵

۳۹۸۱۴ - ۸۳ م

کتابخانه ملی ایران

کلیه حقوق محفوظ است.

کلانتر در دوره افشاریه .....	۵۱
کلانتر اصفهان (بعد از افشاریه) .....	۵۲
کلانتر در دوره زندیه .....	۵۴
کلانتر در دوره قاجاریه .....	۵۷
کلانتر بعد از مشروطیت .....	۶۲
کلانتر در ایلات و عشایر .....	۶۳
منشأ قدرت کلانتر در ایلات و عشایر .....	۶۶
کلانتران طوایف ایل قشقایی .....	۶۹
کلانتران بقیه طوایف ایل قشقایی .....	۷۱
کلانتران شهرستان قمشه (شهرضا) .....	۷۲
کلانتران سمیرم علیا .....	۷۲
کلانتران سمیرم سفلی .....	۷۲
آبادی‌هایی که به نام «کلانتر» نامیده شده‌اند .....	۷۳

## فصل دوم: کدخدایان

تعاریف .....	۷۷
کدخدا .....	۷۸
پیدایش کدخدا .....	۷۹
موروثی بودن کدخدایی .....	۸۱
انتخاب کدخدا .....	۸۲
صدور حکم کدخدایی .....	۸۸
قضاوت کدخدا .....	۹۲
مهمان‌پذیری کدخدا .....	۱۰۰
مشارکت کدخدا .....	۱۰۰
وظایف کدخدا .....	۱۰۴
منصب کدخدایی در دوره صفویه .....	۱۱۱

کدخدایان دوره صفویه .....	۱۱۳
کدخدا در دوره افشاریه .....	۱۱۶
وظایف کدخدایان در دوره نادرشاه .....	۱۱۶
گروگان‌گیری کدخدایان اصفهان .....	۱۱۷
کدخدا در دوره زندیه .....	۱۱۸
سلسله مراتب دیوانی در عصر قاجار .....	۱۲۰
کدخدایان محلات اصفهان در دوره قاجاریه (۱۲۹۸/ق) .....	۱۲۵
رفتار و کردار یک کدخدا .....	۱۲۷
کدخدا و مشروطیت .....	۱۲۸
دوره پهلوی .....	۱۳۴
دفتر مخصوص شاهنشاهی .....	۱۳۴
موروثی بودن کدخدا در ایلات و عشایر .....	۱۴۴
کدخدا در عشایر، قبل از اصلاحات ارضی .....	۱۴۴
اصلاحات ارضی در ایران .....	۱۴۶
کدخدا در دوره اصلاحات ارضی .....	۱۴۹
کدخدا بعد از پیروزی انقلاب اسلامی .....	۱۵۱
شوراهای اسلامی = کدخدا .....	۱۵۲
فصل سوم: استاد و مدارک .....	۱۵۵
فصل چهارم: واژه‌نامه و فهرستها .....	۱۹۹
واژه‌نامه .....	۲۰۰
فهرست اعلام .....	۲۱۱
فهرست منابع و مآخذ .....	۲۲۱



شکایت مأمور تحدید لنجان، از کدخدای باغباداران.....	۱۳۰
شکایت مأمور تحدید لنجان به اداره جلیله ایالتی از کدخدای باغباداران.....	۱۳۲
گزارش کدخدای خوراسگان به حکومت اصفهان (۱۳۱۵/ش).....	۱۳۵
حکم کدخدایی سلطان محمد خان منصوری از طرف حکومت شهرضا و سمیرم.....	۱۳۶
قبض دریافت مالیات روستای هونجان.....	۱۳۸
نامه نایب الحکومه سمیرم به عبدالله کیخا یکی از کلانتران هونجان.....	۱۳۹
نامه حکومت شهرضا به کدخدای هونجان در مورد.....	۱۴۰
گزارش حکومت شهرضا، از کدخدای دهقان (جهانگیری) در مورد.....	۱۴۲
نامه فیروز به دبیر الملک در مورد محل اقامت کرایه‌ای برای غلامان.....	۱۴۳
حکم وزارت داخله در مورد کدخدایی ملا بهمن قریه جهان آباد.....	۱۴۵
فرمان شاه اسماعیل اول: تأیید صاحب منصبان آستان متبرکه قم.....	۱۵۷
فرمان شاه تهماسب (۹۷۲/ق) در مورد داروغه بلده نخجوان و.....	۱۵۸
فرمان شاه حمزه (۹۹۳/ق)، در مورد رسوم کلانتری بهادر کمر خنجر.....	۱۶۰
فرمان شاه عباس (۱۰۰۶/ق)، در مورد شیخ شهباز کدخدای اقلید.....	۱۶۲
فرمان شاه عباس (۱۰۱۹/ق) در مورد کدخدا نوشاد از ایل عبدالجلیلی قشقای.....	۱۶۴
فرمان نادرشاه (۱۱۵۸/ق) در مورد کدخدایان و ریکایان خراسانی.....	۱۶۶
فرمان شاه صفی در مورد کلانتر و مستوفی دارالسلطنه اصفهان.....	۱۶۸
فرمان شاه عباس در مورد خواجه سرافراز کلانتر ارامنه اصفهان.....	۱۷۰
فرمان شاه سلطان حسین در مورد خلیفه گان و کشیشان و.....	۱۷۲
فرمان شاه سلطان حسین در مورد فتحعلی بیگ نواب باشی بیگدلی.....	۱۷۴
فرمان شاه سلطان حسین در مورد میرزا محمد رفیع جابری کلانتر دارالسلطنه اصفهان.....	۱۷۶
فرمان شاه سلطان حسین در مورد میرزا ابوالمعالی کلانتر سابق دارالسلطنه اصفهان.....	۱۸۰
فرمان شاه سلطان حسین در مورد میرزا محمد علی جابری کلانتر دارالسلطنه اصفهان.....	۱۸۲
فرمان شاه سلطان حسین در مورد میرزا محمد تقی کلانتر دارالعباده یزد.....	۱۸۴
فرمان شاه سلطان حسین (۱۱۳۰/ق) در مورد میرزا محمد تقی کلانتر دارالعباده یزد.....	۱۸۶
فرمان شاه سلطان حسین در مورد تیول مرحوم ابراهیم بیگ یوزباشی.....	۱۸۸

## فهرست اسناد و مدارک

حکم جهانشاه قراقوینلو: اعطای سیورغال.....	۲۲
حکم واگذاری زمین جهت ارامنه اصفهان.....	۴۰
انتخاب مجدد و ابراز رضایت مردم از رفتار و سلوک کدخدای اسفرجان.....	۸۴
اعاده دادخواست تلگرافی وکیل الرعایا.....	۸۶
دستور ادامه کار عباس وزیری کدخدای اسفرجان از طرف بخشداری شهرضا.....	۸۷
معرفی نامه و حکم کدخدایی و تعیین حقوق کدخدای ده حسین آباد نجف آباد اصفهان.....	۸۹
معرفی نامه و حکم کدخدایی و تعیین حقوق کدخدای اسفرجان.....	۹۰
تأیید حکم کدخدایی ناصر افکاریون امیری اسفرجانی از طرف بخشداری سمیرم سفلی.....	۹۱
دستور حجت الاسلام آقای سید اسدالله شفتی در مورد تقسیم آب رودخانه زرچشمه.....	۹۴
قضاوت مصدقین قمشه و سمیرم سفلی در مورد تقسیم آب رودخانه زرچشمه.....	۹۶
بررسی آب رودخانه از سوی پوده‌ای‌ها و لاریچه‌ای و.....	۹۸
حکم امین الرعایا در مورد کدخدای قهی اصفهان (۱۳۰۴/ق).....	۱۰۱
حکم بیگربیگی در مورد محمد اسماعیل قهی به عنوان کدخدای قهی اصفهان.....	۱۰۲
دستور وزارت کشور به کدخدایان ماریین و جی اصفهان.....	۱۰۶
دستور اداره کل آمار و ثبت احوال به کدخدایان دهات.....	۱۰۸
ابلاغ مدیر دبستان دولتی نمره ۳۶ - اسفرجان به کدخدای هونجان.....	۱۱۰
ابلاغ فرمانداری یزد به بخشداری حومه یزد و به.....	۱۱۰
دستور حکومت سبزوار به صالح ناصری، مأمور فرمانداری سبزوار ۹ بهمن ۱۳۱۷.....	۱۱۱

فرمان شاه سلطان حسین در مورد میرزا رفیع جابری.....	۱۹۰
حکم ضابطی و کدخدایی آقاباقر هونجانی در قریه اسفرجان.....	۱۹۲
حکم مالیات قریه هونجان به مبلغ یکصد تومان تبریزی.....	۱۹۴
حکم حقوق کدخدای قریه هونجان به مبلغ هر ساله ده تومان.....	۱۹۶
حکم منصب کدخدایی باقر کیخا.....	۱۹۸

\*\*\*

## سخن ناشر

در دوره و زمانه‌ای زندگی می‌کنیم که وجه غالب گزارش‌ها و نگارش‌هایی که پیرامون تاریخ این سرزمین فراهم می‌شود، بیان ظلم و ستم شاهان و شاهزادگان و ضعف و ناتوانی و ذلت مردم و تباهی‌ها و سیاهی‌ها و نادانی‌ها است، و به زبان امروز همه سیاه‌نمایی است! به نحوی که تقریباً همه مردم ما وقتی به تاریخ گذشته خود فکر می‌کنند بی‌اختیار این گونه امور در پیش چشم‌شان مجسم می‌شود!

البته این امر اختصاصی به دوره ما ندارد؛ بلکه می‌توان گفت آغاز آن از یکصد سال پیش یا کمی بیشتر است. از زمانی که به مدد رسانه‌های گروهی و فن‌آوری‌های نوین آموزشی، امکان شستشوی مغزی توده‌های مردم فراهم شد.

بدیهی است مردمی که نسبت به گذشته خود چنین نگاهی داشته باشند به آسانی و به سرعت در برابر جادوگری‌های دارندگان فناوری‌ها و رسانه‌ها دست تسلیم را بالا برده و همچون رمه گوسفندان به دنبال دسته‌های علف سبز و معطر (حتی اگر مصنوعی باشند) راه می‌افتند و می‌روند هر جا که خاطرخواه اوست.

ستمگری‌ها و چپاول‌های شاهان و شاهزادگان و ضعف‌ها و ناتوانی‌های مردم کشورمان را نمی‌خواهم انکار کنم! اما:

اولاً: این امر اختصاص به این مرز و بوم نداشته، در تمام ملت‌هایی که بر روی این ربع مسکونی آمد و شدی داشته‌اند واقعیت دارد و امروز هم هست البته در پوشش‌های زیبا و دل‌فریب و تخدیرکننده.

ثانیاً: تمام تاریخ این سرزمین زیبا که دارای یکی از کهن ترین تمدن ها می باشد و تمام زندگی مردم عزیز و هوشمند و باغیرت این مرزوبوم گوهرخیز که همه اش سیاهی و تباهی نیست، در کنار تمام آن سیاهی ها و تباهی ها و ظلم ها، نورها و روشنایی ها و درخشش های بی نظیری نیز هست که بسا در تمام تاریخ بشریت همانند آن ها یافت نمی شود، و کم هم نیست که بسیار است و بشمار.

از جمله این روشنایی ها و سپیدی ها تدبیر مردم این سرزمین در چگونگی مدیریت جوامع شهری و روستایی و چگونگی نظام اجتماعی مردم ایران در طول اعصار گذشته می باشد که در جای خود بسیار ارزشمند و شایسته تحقیق و بررسی است و توانایی اندیشمندان و بزرگان قوم در تنظیم نظامات سیاسی با توجه به شرایط اقلیمی و جغرافیایی ایران را نشان می دهد.

نویسنده و پژوهشگر محترم این کتاب نیز با عنایت به این موضوع کوشش کرده - تا هرچند مختصر - این برگ های سپید و ارزشمند تاریخ و فرهنگ ایران زمین را در اختیار خوانندگان عزیز قرار دهد.

همگان او افزون باد و خدایش جزای خیر دهد. آمین

#### مقدمه

کشور ایران از حیث تشکیلات محلی یکی از مترقی ترین ممالک مشرق زمین است و از این حیث نسبت به تشکیلات اروپایی کمبودی ندارد. تشکیلات محلی ایران، استعداد ترقی فوق العاده دارد و تمام این تشکیلات را از زمان داریوش تا قبل از مشروطیت حفظ کرده و بر طبق همین اصول اداره می شده است. در گذشته ای نه چندان دور، در دهات و قصبات و شهرها و حتی در بین عشایر ایران، تشکیلات محلی کارسازی وجود داشته است. مثلاً در هر ده یا هر محله ای از یک شهر، عده ای به عنوان ریش سفید و معتمد محل، به رتق و فتق مجانی امور عمومی پرداخته و در واقع انجمن محلی را تشکیل می داده اند. در هر ده فردی به نام «کد خدا» که مورد قبول مردم بوده، با رأی اکثریت انتخاب، و به سازمان کشوری معرفی می شده است. هر ده یا مزرعه هم، یک یا چند نفر دشتبان و داروغه به تناسب وسعت و احتیاجات انتظامی داشته که به عنوان پلیس محلی عمل می کرده اند و همچنین هر یک یا چند ده از لحاظ وصول و ایصال مالیات و عوارض و برقراری ارتباط بین سازمان محلی و نماینده دولت مرکزی یعنی حکومت و نایب الحکومه، ابواب جمع یک نفر «پاکار» بوده است.

در شهرها هم «گرمه»، «داروغه» و «محتسب»، مأمور انتظامات و اجرائیات و مراقبت در حسن جریان امور محلی و «پاکار» ها مأمور وصول و ایصال مالیات و عوارض و سرشماری بوده اند.

در شهرها هر یک از اصناف، دارای سرجنبانان و معتمدین بوده و هر صنف نیز یک رئیس صنف و مجموع اصناف هم یک رئیس اصناف داشته اند.



شهرها از لحاظ امور محلی تحت نظر یک نفر به نام «کلانتر» که مورد اعتماد عموم طبقات و اصناف بود اداره می‌شد، سرپرست و مدافع حقوق زارعین و رعایای دهستان‌های تابع شهر، شخصی به نام «وکیل الرعایا» بوده است. روحانی شهر هم علاوه بر مکتب‌داری و تدریس به طالبین علم، عهده‌دار جاری ساختن عقد ازدواج، صیغه، طلاق، عقد بیع و شراء، نگارش و تصدیق اسناد، ثبت و ضبط آنها در دفاتری که خود نگاهداری می‌کرد بوده است. قضاوت در امور حقوقی و جزایی هم، در صلاحیت همین فقها و مجتهدین محلی بوده و هزینه انجام امور محلی و کارهای عام المنفعه، بر طبق اصول و موازین، توسط خود مردم، به نسبت توانایی مالی آنها تأمین می‌شده است.

در پرتو وجود این تشکیلات محلی بوده که ملت ایران در طول پرافتخار تاریخ توانسته آن همه پیشرفت و کشورگشایی را انجام دهد و آن آرامش داخلی و رضایت عمومی را فراهم سازد.

لرد جیمز برایس (James Bryce) حقوقدان و سیاستمدار و نویسنده انگلیسی در کتاب خود تحت عنوان «دموکراسی‌های جدید» یادآور می‌شود که:

«سازمان‌های محلی نه تنها افراد را تربیت می‌کند که برای رفاه و سعادت دیگران کارکنند بلکه، به آنان می‌آموزد که در این راه با یکدیگر همکاری نمایند.»<sup>(۱)</sup>

سازمان‌های محلی حس تشخیص و قدرت تعقل و نیروی قضاوت و حس اجتماعی را در افراد پرورش و توسعه می‌دهند. کسانی که در امور محلی باید افکار خود را به یکدیگر نزدیک و همفکری نمایند، اعتنا و احترام کردن به افکار دیگران و پذیرفتن اندیشه‌های آنان و سازگاری با نظرات همگان را یاد می‌گیرند. در سازمان‌های محلی، هر کس فرصت و موقعیت آن را می‌یابد تا استعدادهایی را که در او نهفته است ظاهر سازد و خود را مورد توجه و قبول و علاقه همشهریان قرار دهد.

«در کشورهایی که سازمان محلی برگزیده و منبعث از طرف مردم است، قسمت عمده‌ای از امور و نیازمندی‌های عمومی را انجام می‌دهد و نارضایتی مردم

بیشتر به طرف سازمان‌های مزبور معطوف و توسط آنها به موقع برطرف شده، متوجه دولت مرکزی نمی‌گردد، و این امر در آرامش و ثبات وضع ممالک و جلوگیری از نفوذ و پیشرفت عقاید تند و انقلابی در آنها، بسیار مؤثر می‌باشد.»<sup>(۱)</sup>

**نقش کلانتران و کدخدایان در مدیریت شهر و روستا، نمونه‌ای از همان تشکیلات محلی است که در تدوین این کتاب کوشش شده تا سرحداً امکان به معرفی روش‌های اداری آنها پرداخته شود.**

لذا چون نگرش و بررسی و جمع‌بندی بیش از هزاران برگ اسناد موجود در سازمان اسناد در خور توجه بسیار و کاری بس مشکل است، سعی گردیده با کمترین مدارک و اسناد، تصاویری روشن در اختیار دانش‌پژوهان قرار گیرد. تا با دقت و آسودگی خیال به بررسی ویژگی‌ها و جزئیات و تجزیه و تحلیل آن پردازند. توجه به این مسأله، ضروری است که به علت گسترده بودن تعداد کلانتران و کدخدایان در شهر و روستا و عشایر ایران، سعی شده نمونه‌هایی از هر دوره آورده شود. زیرا دسترسی و بررسی هزاران سند موجود در سازمان اسناد ملی ایران در مورد کدخدایان، و کلانتران به سال‌ها وقت نیازمند است تا تمام آن اوراق مطالعه و نتیجه‌گیری شود.

انتظار می‌رود دانش‌پژوهان و محققان این پژوهش را دنبال کنند و با کوشش و تلاش پی‌گیر، گوشه‌هایی از تاریخ کشورمان را با نگرشی نو و دور از پندار و گمان مورد بررسی و مطالعه قرار دهند. در خاتمه از استادان فاضل دانشگاه اصفهان آقایان دکتر شفق، دکتر حسینی، دکتر شفتی (مدیر سازمان اسناد ملی ایران «مرکز اصفهان») و دکتر نوین و همه افرادی که در مراحل تحقیق و تدوین کتاب با راهنمایی‌های ارزنده و نظریات ثمربخش و بی‌دریغ خود، مرا یاری نمودند صمیمانه سپاسگزاری می‌نمایم.

لطف‌الله احتشامی

تابستان ۱۳۸۱

۱- جیمز برایس، دموکراسی‌های جدید، ج ۱، ص ۱۲۹ به نقل از مجله مسائل ایران، شماره ۳ دی ۱۳۴۱، ص ۱۲۳-۱۰۵، مقاله (سازمان کشور).



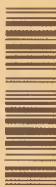
## فهرست منابع و مآخذ

- آذری، شهلا، شیخ رضائی، انسیه، گزارش های نظامیه از محلات تهران، راپورت وقایع مختلفه محلات دار الخلافه (قاجاریه) ۱۳۰۵-۱۳۰۳/ق، سازمان اسناد ملی ایران، جلد دوم، چاپ اول، ۱۳۷۷.
- آصف، محمد هاشم، رستم التواریخ، به تصحیح محمد مشیری، چاپ دوم ۱۳۵۲.
- ابو الحمد، عبد الحمید، حقوق اداری، جلد یکم، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۴.
- ابو سعید، احمد بن سلمان، مقدمه ای بر فرهنگ وقف، تهران، انتشارات اوقاف، ۱۳۵۸.
- احتشامی، خسرو، از مضارب تا محراب، ۱۳۷۰.
- احتشامی، خسرو، فصلنامه فرهنگ اصفهان، مقاله جهان بینی صائب، شماره ۱۴، زمستان ۱۳۷۸.
- اسکندر بیک منشی، عالم آرای عباسی، به تصحیح دکتر اسماعیل رضوانی، ج ۲، ۱۳۷۷.
- اسناد خاندان سیستان، مجله بررسی های تاریخی، سال چهارم، شماره ۵ و ۱۳۴۸.
- اصفهانی، طبیب، دیوان اشعار، رساله ای پیرامون شرح حال طبیب، کیوان سمیعی، تصحیح و نگارش، حسین مظلوم کی فر، ۱۳۴۷.
- اعتماد السلطنه، محمد حسن خان، روزنامه خاطرات، سال های ۱۲۹۳ تا ۱۳۱۳ ق به کوشش ایرج افشار، تهران.
- اعرابی هاشمی، شکوه السادات، فصلنامه فرهنگ اصفهان، شماره ۱۷ و ۱۸، زمستان ۱۳۷۹، مقاله (سازمان اداری جلفای نود در عصر صفوی).
- افشار، ایرج، مجله فرهنگی و هنری بخارا، شماره ۲، خرداد، تیر ۱۳۷۹.
- اقبال آشتیانی، عباس، مصحح روزنامه میرزا محمد کلانتر فارس، ۱۳۶۲.
- اولیویه، سفرنامه، تاریخ اجتماعی، اقتصادی ایران در دوران آغازین عصر قاجار، ترجمه محمد طاهرزاده، تصحیح و حواشی دکتر غلامرضا وهرام، چاپ اول، ۱۳۷۱.
- امان اللهی، اسکندر، کوچ نشینی در ایران، چاپ سوم، ۱۳۷۰.
- بارت، فردریک، ایل باصری، ترجمه دکتر کاظم ودیعی، دانشگاه تهران، ۱۳۴۳.
- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم، سیاست و اقتصاد عصر صفوی، چاپ دوم، ۱۳۵۷، تهران.
- بامداد، مهدی، رجال ایران، جلد دوم، چاپ چهارم، ۱۳۷۱، ص ۳۷-۱۷۳.
- بدلیسی، امیر شرف خان، شرفنامه بدلیسی، تاریخ مفصل کردستان، محمد عباسی، ۱۳۶۴.
- بر ایس، جیمز، دموکراسی های جدید، چاپ نیویورک، ۱۹۲۱، ج اول.
- پاپلی یزدی، محمد حسین، فرهنگ آبادی ها و مکان های مذهبی کشور، آستان قدس رضوی، بهمن ۱۳۶۷.
- پناهی سمنانی، احمد، شاه سلطان حسین صفوی، چاپ سلمان فارسی، تهران، ۱۳۷۳.
- پناهی سمنانی، احمد، فتحعلیشاه قاجار، چاپ اول، تهران ۱۳۴۷.
- پناهی سمنانی، احمد، لطفعلی خان زند، چاپ پنجم، تهران ۱۳۷۵.

- پولاک، سفرنامه پولاک، ایران و ایرانیان، ترجمه گیگاس جهاننداری، چاپ اول، ۱۳۶۱، تهران.
- پهلوگوسکیان، تاریخ ایران از دوران باستان تا پایان سده هیجدهم میلادی، ترجمه کریم کشاورز، ۱۳۵۳.
- تاورنیه، سفرنامه، ترجمه ابوتراب نوری، به تصحیح دکتر حمید شیرانی، چاپ دوم ۱۳۳۶.
- تعمیدار، میرزا حسین خان بن محمد ابراهیم خان، جغرافیای اصفهان، به کوشش دکتر منوچهر ستوده، ۱۳۴۲.
- جکسن و ویلیامز، ایران در گذشته و حال، ترجمه منوچهر امیری، فریدون بدره‌ای، چاپ سوم، تهران، ۱۳۶۹.
- جوهر کلام، علی، جغرافیای تاریخی اصفهان، زنده رود و جلفا، چاپ دوم ۱۳۴۸.
- جهانگیر قائم مقامی، مجله بررسی‌های تاریخی، یکصد و پنجاه سند تاریخی، ۱۹۶۹ م. ۱۳۴۷ ش.
- حسین بن محمد بن ابن الرضا، اوی، ترجمه محاسن اصفهان، به اهتمام عباس اقبال، ۱۳۲۸، تهران.
- حسینی ابری، سید حسن، زاینده رود، از سر چشمه تا مراداب، نشر گلها، چاپ اول، ۱۳۷۹.
- حکیمی، محمود، داستان‌هایی از زندگی امیرکبیر، چاپ سی و یکم، ۱۳۷۲.
- خسروی، خسرو، جامعه دهقانی در ایران، انتشارات پیام، ۱۳۵۷، تهران.
- بخشونت و فرهنگ، اسناد محرمانه کشف حجاب، (۱۳۱۳-۱۳۲۲) به کوشش و مدیریت پژوهش‌انتهشارات و آموزش، تهران، ۱۳۷۱، چاپ اول.
- دوسر سو، علل سقوط شاه سلطان حسین، ترجمه دکتر ولی‌الله شادمان، چاپ اول ۱۳۶۴.
- دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه، ک، کاخ هشت بهشت، تهران، ۱۳۳۶، شماره مسلسل ۳۴، چاپ سیروس.
- دولافو، ابوان، کلد، آشور، چاپ بیستم، ترجمه شادروان محمد علی فره‌وشی، ترجمه همایون، ۱۳۷۶.
- رائین، اسماعیل، ایرانیان ارمنی، چاپ اول، تهران، ۱۳۴۹.
- رضا، عنایت‌الله، مقاله، «سختی کوتاه پیرامون اوضاع اجتماعی و اقتصادی دوره ساسانیان» مجله بررسی‌های تاریخی، شماره ۵، سال ۱۳۴۹، آذر دی.
- رکن زاده ادیت، محمد حسین، فارس و جنگ بین الملل اول، جلد دوم، چاپ سوم، ۱۳۴۹.
- روزنامه جهاد اکبر، ۲۵ رجب ۱۳۲۵.
- ژدوهرینی، عشایر فارس، ترجمه دکتر جلال‌الدین رفیع فر، ۱۳۷۵.
- سازمان اسناد ملی ایران، مدیریت منطقه مرکزی کشور (اصفهان) اسناد ضمیمه.
- سیانسون، سفرنامه، وضع کشور در عهد شاه سلیمان صفوی، ترجمه محمد مهریار، اصفهان، ۱۳۷۷.
- سیررسی سایکس، تاریخ ایران، جلد دوم، ترجمه سید محمد فخر دانی گیلانی، تهران، وزارت فرهنگ، ۱۳۲۶.
- سیوری، واجر، ایران در عصر صفوی، ترجمه کامبیز غزیزی، چاپ چهارم، تهران ۱۳۴۷.
- شاردن، ژان، سفرنامه، ترجمه حسین عربضی، بخش اصفهان، تهران، بیتا، ۱۳۳۰.
- شاردن، ژان، سفرنامه، ترجمه محمد لوی عباسی، جلد هشتم، سال ۱۳۴۵.
- شفیعی، سیروس، جغرافیای اصفهان، دانشگاه اصفهان، سال ۱۳۵۰.
- شهنازی، عبدالله، مقدمه‌ای بر شناخت ایلات و عشایر، چاپ اول ۱۳۳۶، تهران.
- صوالت قشقایی، محمد ناصر، سال‌های بحران، خاطرات روزانه، فروردین ۲۹ تا آذر به تصحیح نصرالله حدادی.
- چاپ اول، شهریور ۱۳۶۶.
- طالب مهدی، مدیریت روستایی در ایران، چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۱.
- عضدالدوله (سلطان احمد میرزا)، تاریخ عضدی، به کوشش دکتر عبدالحسین نواهی، چاپ اول، اسفند ۲۵۳۵.
- غلامزای، هبیت‌الله، ساختارهای اجتماعی عشایر بویز احمد، چاپ اول ۱۳۶۸، تهران.
- طردوسی، ابوالقاسم، شاهنامه، سعید نفیسی، جلد هفتم، تهران، ۱۳۱۲.
- فرمانفرما، فیروزمیرزا، نامه‌های حکومتی، به کوشش فتح‌الله کشاورز، سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۷.
- فسایی، میرزا حسن خان، فارسنامه ناصری، تصحیح و تحشیه منصور رستگار فسایی، امیرکبیر، ۱۳۶۷.
- فلور، ویلم، برافتادن صفویان و برآمدن افغانان، ترجمه دکتر ابوالقاسم سری، چاپ اول ۱۳۶۶.
- فلسفی، نصرالله، زندگی شاه عباس (۴ جلد)، ۱۳۴۶ و ۱۳۴۷.
- خوران، جان، مقاومت شکننده، تاریخ تحولات اجتماعی در ایران، از صفویه تا سال‌های انقلاب اسلامی، ترجمه احمد تدین، چاپ دوم ۱۳۷۸.
- فرهنگ جغرافیایی ایران، آبادیها، استان دهم، ۱۳۲۸.
- قمی، قاضی احمد، خلاصه التواریخ، به کوشش مولر (ویسبادن)، ۱۹۶۴.
- قهرمانی ابیوردی، مظفر، تاریخ وقایع عشایری فارس، ۱۳۷۹.
- قره‌باغی، عباس، اعتراضات ژنرال، مرداد و بهمن ۱۳۵۷.
- کمپفر، انگلبرت، سفرنامه، ترجمه انجمن آثار ملی، چاپ دوم، ۱۳۶۰، تهران.
- کیانی، یوسف، شهرهای ایران، مقاله (واحدها و محله‌های مسکونی) مهندس حسین سلطانزاده.
- کیاوند، عزیز، حکومت، سیاست، عشایر، انتشارات عشایری، چاپ اول، ۱۳۶۸.
- گلسرخی، حسینعلی، بررسی قوانین عمران روستایی، (از مشروطیت تا به حال) مؤسسه آموزش و تحقیقات تهران و دانشگاه اصفهان.
- لسان‌الملک، محمد تقی، ناسخ التواریخ، انتشارات سپهر، چاپ سنگی.
- لمتون اسک، مالک وزارع، ترجمه منوچهر امیری، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ چهارم ۱۳۷۷.
- مجله اسلام، سفرنامه کلات، به همت محمود خلیل پور، دانشگاه اصفهان، سال ۱۳۴۷.
- مجله ایران شناسی، سال اول، شماره ۵، اردیبهشت ۱۳۷۱.
- مجله ایران شناسی، سال اول، شماره ۸ و ۹، مرداد ۱۳۷۱.
- مجله ایران شناسی، یادداشت‌هایی از زندگی سیاستمداران و رجال ایرانی، نوشته جرج چرچیل، ترجمه محمد صد اکتیش، سال اول، شماره ۵، ۱۳۷۱.
- مجله جامعه، شماره ۳۴.
- مجله گنجینه اسناد، فصلنامه تحقیقات تاریخی، سال هشتم، دفتر سوم و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۷۷، شماره ۳۵ و ۳۶.
- مجله مسایل ایران، دکتر غلامرضاکیان، مقاله (سازمان کشور)، شماره ۳، ۱۳۴۱.
- مجله وحید، شماره اول، سال ششم.
- مجید یکتائی، مجله بررسی‌های تاریخی، مقاله، (مالیه کشور در زمان قاجاریه)، بهمن و اسفند ۱۳۵۲.
- محمدکریم زاده، مجله بررسی‌های تاریخی، (مقاله) سال پنجم، شماره ۵، آذر و دی ۱۳۴۹.
- مستوفی، محمد مفید یزدی، جامع مفیدی، به کوشش ایرج افشار، ج ۳، تهران.
- مستوفی، عبدالله، شرح زندگانی من، جلد دوم، چاپ چهارم، انتشارات زوار، تهران ۱۳۷۷.
- مستوفی، محمد حسن، زبدة التواریخ، به کوشش محمد گو درزی، تهران ۱۳۷۵.
- مستوبی، ولی‌الله، تاریخ هزار ساله شهرضا، ۱۳۷۸، انتشارات گویا.
- مطالعات اجتماعی فرهنگی لرستان، اوضاع سیاسی، استانداری لرستان، ۱۳۷۰.
- معتدل، عطاءالله، کلیاتی درباره فلسفه دهات، نظری به تجارب حاصل از این برنامه در ایران، تهران، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۴۸.

- معین، محمد، فرهنگ معین، انتشارات امیرکبیر، چاپ ۱۴، ۱۳۷۸.
- مکین روز، الیزابت، یامن به سرزمین بختیاری بیاید، ترجمه مهاب امیری، ۱۳۷۲.
- موحد، محمدعلی، ابن بطوطه، تهران، ۱۳۷۶.
- موزه کلیسای وانک، اسناد شماره ۱۶۳-۱۶۴-۱۶۷-۱۶۹-۱۷۳.
- میرزاایک حسن بن حسینی، روضه الصفویه (تاریخ دوره صفویه) به کوشش غلامرضا مجد طباطبایی، ۱۳۷۸.
- میرزا رفیع، دستور الملوک، به کوشش محمد تقی دانش پژوه، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سال ۱۶، شماره ۴، سال ۱۳۴۸.
- میرزا اسمعیل، تذکره الملوک، سازمان اداری حکومت عباسی، با تعلیقات مینورسکی، ترجمه مسعود رجب نیا، به کوشش محمد دبیر سیاقی، جلد ۲، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۸.
- نادر میرزا، تاریخ و جغرافیای دارالسلطنه تبریز، تهران، ۱۹۵۰ م.
- ناصر خسرو، ابو معین، حمیدالدین قبادیانی مروزی، سفرنامه، به کوشش نادر وزین پور، تهران، حبیبی، ۱۳۵۸.
- نامی، میرزا صادق، تاریخ گیتی گشای، تحریر و تحشیه دکتر عزیزالله بیات، تهران ۱۳۶۳.
- نجفی، موسی، اندیشه سیاسی و نهضت بیدارگرایانه حاج آقا نورالله اصفهانی، ۱۳۶۹.
- نخجوانی، حسین، ذیل حبیب السیر، محمود غیاث الدین خواندمیر، ۱۳۳۶.
- نصر آبادی، میرزا محمد طاهر، تذکره نصر آبادی، تصحیح وحید دستگردی، خرداد ۱۳۱۷، تهران.
- نیکزاد حسینی، کریم، شناخت سرزمین بختیاری، چاپ نشاط، اصفهان، ۱۳۵۴.
- نوائی، عبدالحسین، اسناد و مکاتبات تاریخی ایران، تهران ۱۹۶۲ م.، ۱۳۴۰ ش.
- نوروزی، جمشید، مقاله در کتاب جواهر الاخبار، کتاب ماه، تاریخ و جغرافیا، ۱۳۷۹.
- ودعی، کاظم، مقدمه ای بر روستا شناسی، دانشگاه تهران، ۱۳۷۱.
- ورهرام، غلامرضا، نظام سیاسی و سازمان های اجتماعی ایران در عصر قاجار، ۱۳۷۱.
- وقایع اتفاقیه، مجموعه گزارش های خفیه نویسان انگلیس در ولایات جنوبی ایران، به کوشش سعیدی سیرجانی، (سال ۱۲۹۱-۱۳۲۲ ق) نشر آسیم، ۱۳۸۳، تهران.
- هدایت، رضاقلی خان، مجمع الفصحا، به کوشش مظاهر مصفا، ۱۳۳۶.
- هربرت بوسه، پژوهشی در تشکیلات دیوان اسلامی، ترجمه دکتر غلامرضا ورهرام بر مبنای اسناد دوران آق قوینلو و قراقوینلو و صفوی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، ۱۳۷۶.
- هرتسفلد، تاریخ ایران بر بنیاد باستان شناسی، ترجمه علی اصغر حکمت.
- همایی، جلال الدین، تاریخ اصفهان، به کوشش ماهدخت همایی، تهران، ۱۳۵۷.





9789647131449  
ISBN 964-7331-44-4

دو  
حکیم بن حکیم

حکیم بن حکیم  
که کلاس در ادب لطیفه صفهان و مصدی محفل

حسن مضمون و نظم شریف مطلع کرد و در آمد این کوه و در که از آباد و در

که بر محبوب به دل مرحوم از این کوه که به عنوان مقرر بود و بعضی

ارباب  
الارباب  
و اهل

متر و انچه سعی در نشان نموده در ساله ربع از عمر بعد و اجلاس شعر و ادب

خواهر عامه و قبضه اصل را یافت نام و سرب الی حال سده راده و کمی

مستوفی صدر القدر فاضله را به رایج مودر محمد در را شرح مظهر و در و او به رایج

و سال ببال محاسبه و در او اسما و حاتم مفرد و داشته در عهد ساسانه و خرا

۱۱۳۱  
رج الاول



انتشارات مهر قائم



فانکشان